

ایران در دوران جمهوری اسلامی

مقدمه

بلافاصله پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با فرمان و تأکید امام خمینی (ره)، شورای انقلاب و دولت موقت مأموریت یافتند تا هر چه زودتر اقدامات لازم را برای تعیین و تأسیس نظام سیاسی جدید انجام دهند. در این درس روند مهم‌ترین فعالیت‌هایی که به تأسیس و استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران انجامید و نیز توطئه‌ها و دسیسه‌های دشمنان برای ضربه زدن به ملت ایران و نظام نوپای اسلامی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

الف) استقرار نظام جمهوری اسلامی

۱- فراز و فرود دولت موقت انقلاب: مهندس مهدی بازرگان که به پیشنهاد شورای انقلاب و موافقت امام خمینی به نخست‌وزیری منصوب شده بود، در تاریخ ۱۵ بهمن ۱۳۵۷ رسماً کار خود را شروع کرد و موظف شد تا امور زیر را به انجام برساند:

– برگزاری همه‌پرسی برای تعیین نظام سیاسی کشور

– برگزاری انتخابات مجلس خبرگان قانون اساسی

– اداره امور کشور با مساعدت و نظارت شورای انقلاب

بر همین مبنا دولت موقت همه‌پرسی تعیین نظام سیاسی ایران را در روزهای ۱۰ و ۱۱ فروردین ۱۳۵۸ برگزار کرد و نتیجه آن در ۱۲ فروردین اعلام شد. طبق این نتیجه ۹۸/۳٪ مردم به جمهوری اسلامی رأی مثبت داده بودند. به همین دلیل این روز در تقویم به عنوان روز جمهوری اسلامی نام‌گذاری شد. چندماه بعد نیز انتخابات دیگری برای تعیین اعضای مجلس خبرگان قانون اساسی برگزار گردید. و این مجلس با ۷۲ نماینده در مرداد ۱۳۵۸ تشکیل شد تا کار تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را آغاز کند.

مراسم تنفیذ حکم بازرگان

استقبال مردم از همه‌پرسی جمهوری اسلامی ایران

در تاریخ ۱۳ آبان ۱۳۵۸ سفارت آمریکا توسط دانشجویان پیرو خط امام تسخیر شد اما مهندس بازرگان که از این اقدام ناخشنود بود، استعفا کرد و امام (ره) نیز استعفای وی را پذیرفت. دانشجویان تداوم دشمنی دولت آمریکا با انقلاب اسلامی، ورود محمدرضا شاه به آمریکا و افزایش دخالت سفیر و سایر مأموران سفارت آمریکا در امور داخلی ایران را از دلایل تسخیر سفارت آن کشور اعلام کردند و پس از آن سفارت آمریکا در تهران، لانه جاسوسی نامیده شد. امام خمینی (ره)

این حرکت دانشجویان را تأیید کرد و آن را انقلاب دوم خواند. مجلس خبرگان قانون اساسی نیز از اقدام دانشجویان حمایت کرد.

۲- دولت شورای انقلاب: پس از استعفای دولت موقت انقلاب، اعضای شورای انقلاب در رأس وزارت خانه‌ها قرار گرفتند. دولت شورای انقلاب که تا تیر ۱۳۵۹ بر سر کار بود، روند تأسیس و استقرار نظام جمهوری اسلامی را به انجام رساند. در آذر ۱۳۵۸ قانون اساسی جدید به همه‌پرسی گذاشته شد و با رأی مثبت اکثریت مردم ایران به تصویب رسید. در بهمن همان سال انتخابات اولین دوره ریاست جمهوری و یک ماه بعد انتخابات اولین دوره مجلس شورای اسلامی نیز برگزار شد. شورای نگهبان نیز مطابق قانون اساسی در کنار مجلس شکل گرفت. پس از آنکه مجلس شورای اسلامی کار خود را آغاز کرد و دولت رسمی بر سر کار آمد، شورای انقلاب در تیرماه ۱۳۵۹ منحل شد.

شورای نگهبان

مطابق قانون اساسی، شورای نگهبان دوازده عضو دارد؛ شش نفر فقیه عادل و آگاه به مقتضیات زمان و مسائل روز که از سوی رهبر انقلاب تعیین می‌شوند و شش نفر حقوقدان در رشته‌های مختلف حقوقی که با معرفی رئیس قوه قضاییه و انتخاب نمایندگان مجلس شورای اسلامی به عضویت آن شورادر می‌آیند. اولین فقهای شورای نگهبان در اول اسفند ۱۳۵۸ توسط حضرت امام خمینی (ره) رهبر فقید انقلاب اسلامی منصوب شدند و اعضای حقوقدان آن شورای نیز در تیر ۱۳۵۹ توسط نمایندگان مجلس شورای اسلامی انتخاب شدند. اعضای شورای نگهبان در ۲۹ تیر ۱۳۵۹ با حضور در مجلس شورای اسلامی به‌طور رسمی فعالیت خود را آغاز کردند.

مطابق اصول قانون اساسی اهم وظایف شورای نگهبان به شرح زیر است:

۱- تشخیص عدم مغایرت و تعارض کلیه مصوبات مجلس شورای اسلامی و کمیسیون‌های

داخلی آن با احکام اسلام و قانون اساسی

۲- تفسیر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

۳- نظارت بر انتخابات مجلس خبرگان رهبری، ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و

مرآجه به آرای عمومی (همه‌پرسی)

۳- تشکیل نهادهای انقلابی: یک روز پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به فرمان امام خمینی (ره) کمیته انقلاب اسلامی به عنوان نخستین نهاد انقلابی تأسیس شد. این کمیته وظیفه حفظ نظم و امنیت و دستگیری سران جنایتکار رژیم پهلوی را برعهده داشت.

کمی بعد از آن سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به دست جوانان شجاع و قهرمان ایرانی تأسیس شد تا از آرمان‌ها و دستاوردهای انقلاب صیانت و پاسداری کند. جهاد سازندگی نیز برای ایجاد عمران و آبادانی و رفع فقر و محرومیت به وجود آمد.

کمیته امداد امام خمینی نیز به منظور حمایت از محرومان و مستضعفان جامعه و نهضت سوادآموزی هم برای ترویج فرهنگ سوادآموزی و کاهش و رفع بی‌سوادی آغاز به کار کردند. کمی بعد نیز بنیاد شهید، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و بسیج مستضعفان به فرمان امام تأسیس شدند. همچنین در مرداد ۱۳۵۸، اولین نماز جمعه در تهران به امامت آیت الله طالقانی برگزار شد و نخستین راهپیمایی و تظاهرات روز قدس نیز انجام گرفت و جمهوری اسلامی به مسلمانان جهان اعلام کرد که پرچم مبارزه با رژیم صهیونیستی را به اهتزاز درآورده است.

ب) توطئه‌ها و تلاش‌های دشمنان داخلی و خارجی علیه انقلاب

پیروزی انقلاب اسلامی و به دنبال آن استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران دشمنان خارجی و مغرضان داخلی را بسیار آشفته و ناراحت کرد. با تسخیر لانه جاسوسی و افشا شدن نقش آمریکاییان در توطئه علیه انقلاب اسلامی نیز خشم آمریکا دو چندان شد. در یک نگاه کلی واکنش‌ها و حرکت‌های ضد انقلابی را در این دوران می‌توان این‌گونه دسته‌بندی کرد:

۱- ایجاد آشوب و ناامنی: گروهک‌های ضد انقلاب با حمایت دشمنان خارجی انقلاب اسلامی در مناطقی مانند کردستان، خوزستان و ترکمن صحرا اقدام به ایجاد فتنه و آشوب کردند و مسائل و مشکلات زیادی برای کشور و مردم آن مناطق به وجود آوردند.

۲- ترور شخصیت‌های مؤثر در انقلاب و اعضای شورای انقلاب: کسانی مانند سرلشکر قزاقی، آیت الله مطهری، دکتر مفتاح، حاج مهدی عراقی، آیت الله قاضی طباطبایی و حاج تقی طرخانی توسط گروهک فرقان به شهادت رسیدند و آقایان هاشمی رفسنجانی و ربانی شیرازی نیز مجروح شدند. با دستگیری اعضای فعال گروه فرقان، مجاهدین خلق علم ترور را برپا کردند و ابتدا در تاریخ ۶ تیر ماه ۱۳۶۰ به جان حضرت آیت الله خامنه‌ای سوء قصد کردند؛ سپس یک روز بعد مرکز حزب جمهوری اسلامی در تهران را منفجر کردند که در جریان آن ۷۲ تن از مسئولان کشور که آیت الله دکتر بهشتی رئیس قوه قضائیه، چهار تن از وزیران کابینه و بیست و هفت نماینده مجلس شورای اسلامی در میان آنها بودند، به شهادت

رسیدند. در ادامه آیت الله قدوسی دادستان کل کشور و امامان جمعه چندین شهر؛ آیت الله مدنی، آیت الله دستغیب، آیت الله صدوقی و آیت الله اشرفی اصفهانی توسط مجاهدین خلق به شهادت رسیدند. افزون بر مسئولان نظام، هزاران نفر از مردم عادی نیز به دست اعضای این سازمان تروریستی به شهادت رسیدند.

شهید آیت الله قدوسی

شهید آیت الله دستغیب

شهید آیت الله بهشتی

۳- **حمله نظامی آمریکا به ایران:** تسخیر سفارت آمریکا در تهران و دستگیری و بازداشت مأموران آمریکایی در ایران، دولت آمریکا را در شرایط نامناسبی قرار داد. از این رو در اردیبهشت ۱۳۵۹، آمریکا با طراحی یک عملیات پیچیده نظامی، اقدام به پیاده کردن نیروی نظامی در صحرای طبس کرد. مأموریت این گروه زبده نظامی تسخیر چند مرکز در تهران و بیرون بردن آمریکاییان بازداشتی از ایران بود. اما با عنایت خداوند، طوفان شن و کاهش دید خلبانان آمریکایی باعث سقوط چند فروند بالگرد نظامی و کشته شدن تعدادی از نیروهای مهاجم شد. بقیه نیز با به جای گذاشتن اسناد و مدارک مجبور به فرار شدند.^۱

۴- **طراحی کودتا:** در تیر ۱۳۵۹ تعدادی از افسران وابسته به رژیم پهلوی و هوادار شاپور بختیار موسوم به «سازمان نقاب» با پشتیبانی سازمان جاسوسی سیا و حکومت بعثی عراق، کودتایی را طراحی کردند. کودتاچیان قصد داشتند با بهره گیری از امکانات نظامی پایگاه هوایی شهید نوژه همدان، محل سکونت حضرت امام (ره) و برخی مراکز مهم را بمباران و نظام جمهوری اسلامی را ساقط نمایند. این توطئه اندکی پیش از اجرا، کشف و خنثی شد.

حزب توده نیز که به نفع دولت شوروی در ایران جاسوسی می کرد، در سال ۱۳۶۲ ش. قصد انجام کودتا را داشت که این توطئه نیز کشف و سران آن دستگیر شدند.

۱- محمد منظر قائم فرمانده سپاه پاسداران یزد که به منظور گردآوری اسناد باقیمانده به طبس رفته بود، با بمباران هوایی که به دستور بنی صدر انجام گرفت، به شهادت رسید.

پ) رؤسای جمهور نظام جمهوری اسلامی ایران

در بهمن ۱۳۵۸ انتخابات عمومی برای تعیین اولین رئیس جمهور نظام جمهوری اسلامی برگزار شد و ابوالحسن بنی صدر به ریاست جمهوری رسید. حضرت امام، بعد از تنفیذ، فرماندهی کل قوا و ریاست شورای انقلاب را نیز به او واگذار کردند. اما قرار گرفتن در چنین موقعیت و مقامی بنی صدر را چنان مغرور کرده بود که از پذیرش محمد علی رجایی چهره انقلابی و مورد اعتماد امام و مردم برای نخست‌وزیری امتناع کرد. اما با اصرار نمایندگان مجلس شورای اسلامی، رجایی نخست‌وزیر شد. بنی صدر روز به روز از خط امام فاصله گرفت و به منافقین نزدیک شد. با شروع جنگ تحمیلی نیز نیروهای سپاه پاسداران را در تنگنای مالی و تسلیحاتی قرار داد و زمینه سقوط خرمشهر را فراهم کرد. این اعمال و رفتار سبب شد تا در خرداد ۱۳۶۰ از فرماندهی کل قوا عزل شود و چند روز بعد نیز با رأی نمایندگان مجلس شورای اسلامی از مقام ریاست جمهوری برکنار گردد.

با خلع بنی صدر، محمد علی رجایی در دومین دوره انتخابات ریاست جمهوری پیروز شد و دکتر محمد جواد باهنر را مأمور تشکیل کابینه کرد. اما دوره ریاست جمهوری رجایی کوتاه بود و ایشان به همراه نخست‌وزیر انقلابی خود در ۸ شهریور ۱۳۶۰ در محل ساختمان نخست‌وزیری که به وسیله منافقین منفجر شد، به شهادت رسید و آیت الله مهدوی کنی از سوی مجلس به نخست‌وزیری انتخاب شد تا در اداره کشور و جنگ وقفه‌ای به وجود نیاید.

یک ماه بعد از شهادت رجایی و باهنر مردم ایران به پای صندوق‌های رأی رفتند و حضرت آیت الله سیدعلی خامنه‌ای را به عنوان سومین رئیس جمهوری نظام جمهوری اسلامی ایران انتخاب کردند. ایشان

شهید محمد علی رجایی

شهید دکتر محمد جواد باهنر

میرحسین موسوی را برای تصدی منصب نخست‌وزیری به مجلس شورای اسلامی معرفی کرد. در این دوره ثبات سیاسی و امنیتی بیشتری ایجاد شد و اداره امور جنگ با دقت و توان بیشتری به انجام رسید. همچنین دانشگاه‌ها در مهر ۱۳۶۲ بازگشایی شدند و انتخابات مجلس خیرگان رهبری نیز برگزار گردید. مجمع تشخیص مصلحت نظام نیز در سال ۱۳۶۶ و به فرمان امام مرکب از مسئولان عالی رتبه کشور و صاحب‌نظران برجسته به وجود آمد تا در صورت اختلاف میان مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان تصمیم‌گیری کند.

بازنگری در قانون اساسی

در اواخر حیات حضرت امام خمینی (ره) عده‌ای از نمایندگان مجلس شورای اسلامی و اعضای شورای عالی قضایی از ایشان درخواست کردند که قانون اساسی بازنگری شود. حضرت امام (ره) در تاریخ ۲۴ اردیبهشت ۱۳۶۸، هیئتی متشکل از ۲۰ نفر از رجال مذهبی و سیاسی و ۵ نفر از نمایندگان مجلس شورای اسلامی را مأمور بازنگری و اصلاح قانون اساسی کردند. هنوز کار این هیئت به پایان نرسیده بود که بنیانگذار جمهوری اسلامی از دنیا رفتند، اما روند بازنگری و اصلاح قانون اساسی ادامه یافت. سرانجام با نظر مساعد حضرت آیت‌الله‌خامنه‌ای رهبر انقلاب، همه‌پرسی اصلاحات قانون اساسی در ۶ مرداد ۱۳۶۸ برگزار شد و مردم به آن رأی مثبت دادند.

ت) ارتحال امام خمینی (ره) و انتخاب حضرت آیت‌الله‌خامنه‌ای به رهبری

وداع باشکوه ملت با امام و رهبر خویش

امام خمینی (ره) در شامگاه ۱۳ خرداد ۱۳۶۸ بعد از یک دوره بیماری در ۸۷ سالگی دارفانی را وداع کرد و به دیدار حق شتافت. خبر ارتحال امام صبح روز بعد توسط حجت‌الاسلام والمسلمین سید احمد خمینی فرزند انقلابی ایشان به اطلاع مردم ایران و مسلمانان جهان رسید. دو روز بعد، پیکر مطهر امام شهیدان در میان حزن و اندوه میلیون‌ها نفر از تشییع‌کنندگان در بهشت زهراي تهران به خاک سپرده شد.

بلافاصله پس از عروج ملکوتی بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، مجلس خبرگان رهبری تشکیل جلسه داد و به اتفاق آراء حضرت آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای را به دلیل داشتن شرایط و ویژگی‌های مندرج در اصل یکصد و نهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران^۱ به مقام رهبری برگزید.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای از ابتدای نهضت تا پیروزی انقلاب اسلامی، به عنوان شاگرد و پیرو حضرت امام خمینی (رحمة‌الله علیه) حضور و نقش فعالی در مبارزه با رژیم پهلوی داشتند؛ از این رو، بارها دستگیر، زندانی و تبعید شدند. ایشان در دوران جمهوری اسلامی و در شرایطی که کشور گرفتار توطئه‌های پیچیده دشمنان خارجی و ضدانقلاب داخلی و نیز جنگ تحمیلی بود، همچون یآوری بصیر و ثابت قدم در خدمت انقلاب و حضرت امام (رحمة‌الله علیه) بودند و مسئولیت‌های خطیری را از جمله دو دوره ریاست جمهوری عهده‌دار شدند. معظم‌له در تیر ۱۳۶۰، هدف حمله تروریستی گروهک منافقین قرار گرفته، به شدت جراحت برداشتند و به شرف جانبازی انقلاب اسلامی نایل آمدند.

خبرگان ملت بر اساس چنین ویژگی‌ها و سوابقی، ایشان را برای رهبری انقلاب اسلامی، صالح، شایسته و لایق تشخیص دادند.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی

۱- اجتهاد، عدالت، تقوا، بینش صحیح سیاسی و اجتماعی، درایت، تدبیر، شجاعت و توانمندی‌های مدیریتی.

حجت الاسلام سید احمد خمینی

حجت الاسلام سید احمد خمینی در ۲۴ اسفند ۱۳۲۴، در قم متولد شد. تحصیلات دوره ابتدایی و متوسطه را در زادگاهش گذراند؛ در دوره دبیرستان، در کنار تحصیل، به ورزش فوتبال روی آورد. سرانجام از دبیرستان حکیم نظامی قم، در رشته طبیعی دیپلم گرفت. آنگاه، تحصیلات حوزوی را پی گرفت. جریان قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲، علاقه اش به

سیاست و عزمش به مبارزه با حکومت پهلوی را بیش از گذشته عیان ساخت. سید احمد از سال ۱۳۴۳، به دنبال دستگیری و تبعید رهبر نهضت اسلامی ایران (امام خمینی) و پسر بزرگ ایشان (حاج آقا مصطفی) به ترکیه و عراق، مسئولیت های سنگین تری در خانواده امام و نیز عرصه مبارزه با حکومت ستم شاهی برعهده گرفت؛ به همین دلیل، ساواک فعالیت های او را زیر نظر گرفته بود. با این حال، با تیزی بی دریغ درایت دستورات امام را انجام می داد. سید احمد در سال های ۱۳۴۴ تا ۱۳۵۶، برای بهره بردن از محضر پدر و انتقال پیام های لازم چندین بار محرمانه به عراق سفر کرد. در ضمن این سفرها، که اغلب به نجف اشرف بود، به بهره بردن از محضر مدرسان مقیم عتبات و تکمیل تحصیلات علوم دینی نیز همت گمارد. در جریان این رفت و آمدها، چندبار توسط عوامل ساواک بازداشت و زندانی شد. او در مهرماه ۱۳۴۸، با دختر آیت الله سلطانی طباطبائی ازدواج کرد. در سال ۱۳۵۲، سفر کوتاهی به لبنان داشت و ضمن آن با امام موسی صدر، شهید مصطفی چمران و دیگر مبارزان به گفت و گو نشست. با گذشت ایام، نقش سید احمد در مبارزه با حکومت پهلوی بیشتر شد. در سال ۱۳۵۶، بار دیگر به عراق رفت و از آن جا همراه امام به پاریس رفت. در بهمن ۱۳۵۷، همراه امام به کشور بازگشت. در اوایل انقلاب و پس از آن، در تصمیم گیری های مهم و نیز انتقال اطلاعات مهم درباره اوضاع کشور به حضرت امام (ره) نقش به سزایی داشت.

حاج سید احمد آقا خمینی، روز ۲۱ اسفند ۱۳۷۳ دچار عارضه قلبی و تنفسی شد و چهار روز بعد، جان به جان آفرین تسلیم کرد. پیکر پاک آن عالم فرزانه در جوار تربت مطهر حضرت امام خمینی (ره) آرام گرفت.

- ۱- چه وظایفی به دولت موقت (دولت بازرگان)، محول شده بود؟
- ۲- دلایل تسخیر سفارت آمریکا در تهران، توسط دانشجویان پیرو خط امام چه بود؟
- ۳- مهم‌ترین اقدامات دولت شورای انقلاب چه بود؟
- ۴- پس از پیروزی انقلاب اسلامی، چه نهادهای انقلابی تشکیل شدند و هدف تشکیل هر کدام از این نهادها چه بود؟
- ۵- دشمنان داخلی و خارجی به چه توطئه‌هایی علیه انقلاب اسلامی دست زدند؟
- ۶- چه عواملی موجب برکناری بنی صدر از فرماندهی کل قوا و ریاست جمهوری شد؟

- وظایف و نقش شورای نگهبان در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را با اصل دوم متمم قانون اساسی مشروطه مقایسه کنید.

هشت سال دفاع مقدس

مقدمه

جنگ تحمیلی صدام علیه ایران و دفاع جانانه مردم ایران از سرزمین خود، یکی از درخشان‌ترین دوران تاریخ ایران است. مردم ایران از هر گروه و قومی، متحد و یکپارچه در برابر تهاجم بیگانگان به خاک کشورشان ایستادند. ایرانیان اعم از زن و مرد از خردسال تا پیر، در هشت سال دفاع مقدس، جان و مال خویش را برای پاسداری و حراست از سرزمین ایران و انقلاب اسلامی در طبق اخلاص نهادند. نتیجه این مجاهدت‌ها، حفظ سرزمین مقدس اسلامی از گزند دشمنان و آغاز مرحله جدیدی از عزت و اقتدار ملت ایران بود.

انگیزه و اهداف صدام از تحمیل جنگ بر ایران

رژیم بعثی عراق مدت‌ها قبل از پیروزی انقلاب اسلامی به تحولات ایران توجه داشت، اما به دنبال وقوع انقلاب اسلامی و سقوط نظام سلطنتی در ایران، صدام با تشویق آمریکا و برخی کشورهای عربی، رسماً در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، ایران را از زمین و هوا مورد تهاجم قرار داد.^۱ مهم‌ترین انگیزه و اهداف صدام از این اقدام عبارت بودند از:

۱- ترس و وا همه از انتشار افکار انقلاب اسلامی در میان شیعیان عراق و سایر مسلمانان

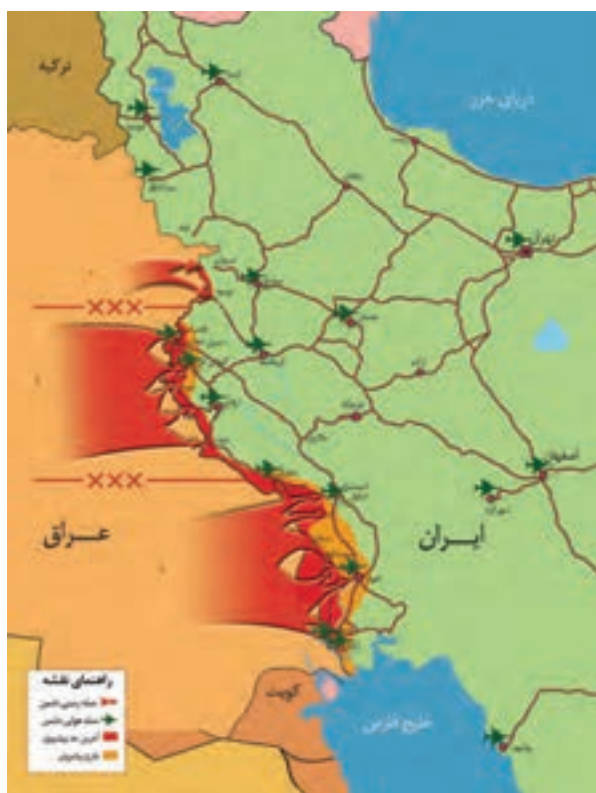
منطقه

۲- تسلط بر آبراه حیاتی اروندرود و تصرف استان خوزستان

۳- رسیدن به رهبری جهان عرب

۱- نیروهای بعثی عراق پیش از آن، از تاریخ ۱۳ فروردین ۱۳۵۸ تا ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ در مجموع ۶۳۶ بار از زمین، هوا و دریا مرزهای جمهوری اسلامی ایران را مورد تعرض قرار داده بودند.

صدام اختلافات مرزی با ایران را بهانه شروع جنگ قرارداد داد. این در حالی بود که پنج سال پیش از آن، دو کشور با وساطت دولت الجزایر به اختلافات مرزی خود پایان داده و قرارداد الجزایر^۱ را امضا کرده بودند. تهاجم ارتش صدام به ایران با بمباران فرودگاه‌های تهران و چند شهر بزرگ آغاز شد و همزمان، نیروی زمینی عراق نیز در استان‌های خوزستان، ایلام، کردستان و کرمانشاه شروع به پیشروی کرد. نکته قابل توجه این است که مجامع بین‌المللی و در رأس آن شورای امنیت سازمان ملل متحد، در برابر یورش آشکار نیروهای صدام به خاک ایران، به وظایف رسمی و قانونی خود عمل نکردند. این شورا مدتی پس از آغاز جنگ، بدون آنکه تهاجم نیروهای بعثی را محکوم کند و خواستار عقب‌نشینی متجاوزان از مناطق اشغالی ایران شود، تنها دو کشور را به برقراری آتش‌بس دعوت کرد.

نقشه تهاجم هوایی و زمینی دشمن بعثی به ایران در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹
 مأخذ: مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس

۱- قرارداد الجزایر در سال ۱۹۷۵م./۱۳۵۴ ش. با وساطت دولت الجزایر میان ایران و عراق منعقد شد. صدام به عنوان نایب رئیس شورای فرماندهی انقلاب عراق این قرارداد را به نمایندگی از حکومت وقت آن کشور امضا کرد. براساس قرارداد الجزایر، دو کشور توافق کردند که خط تالوگ - خطی که از عمیق‌ترین ژرفای رود می‌گذرد - مبنای تعیین مرز ایران و عراق در اروندرود باشد.

چرا واکنش شورای امنیت سازمان ملل در برابر تجاوز ارتش صدام به خاک ایران با

حمله صدام به خاک کویت متفاوت بود؟

مقابله با تهاجم دشمن بعثی

یورش و حشیانۀ ارتش صدام به خاک ایران زمانی به وقوع پیوست که کشور ما شرایط حساس و دشوار پس از پیروزی انقلاب اسلامی و سقوط نظام سلطنتی را می‌گذرانید. از یک سو ارتش در حال بازسازی و تجدید سازمان بود و نیروی جوان سپاه پاسداران نیز درگیر مقابله با آشوب‌های ضدانقلاب داخلی بود. صدام با این توهم که نیروهای مسلح ایران آمادگی و توان مقابله با ارتش او را ندارند و نیز با پشت‌گرمی به حمایت سایر کشورها به ویژه آمریکا، فکر می‌کرد که در مدت کوتاهی به هدف‌های خود می‌رسد.

پرواز ۱۴۰ فروند جنگنده ایرانی چند روز بعد از شروع جنگ و بمباران مراکز نظامی و حساس عراق در بغداد و چند شهر دیگر، رؤیای صدام را به یک کابوس وحشتناک هشت ساله تبدیل کرد. نیروی زمینی ارتش و سپاه پاسداران نیز به کمک نیروهای جنگ‌های نامنظم که توسط دکتر مصطفی چمران فرماندهی می‌شدند، پیشروی نیروهای زمینی عراق را در خاک ایران متوقف کردند. دریاخان نیروی دریایی ارتش نیز با پشتیبانی نیروی هوایی در عملیاتی موسوم به مروارید با رشادت تمام، اسکله‌های عراق را منهدم و نیروی دریایی آن کشور را نابود کردند.^۱

یک توضیح

شهید دکتر مصطفی چمران

مصطفی چمران بعد از پایان دوره دبیرستان وارد دانشکده فنی دانشگاه تهران شد و در رشته مهندسی برق به ادامه تحصیل پرداخت. او همزمان در کلاس‌های تفسیر و فلسفه و منطق آیت‌الله طالقانی و آیت‌الله مطهری شرکت می‌کرد. چمران بعد از اتمام دوره کارشناسی به عنوان دانشجوی ممتاز برای ادامه تحصیل به آمریکا رفت و از دانشگاه برکلی در

۱- عملیات مروارید طی روزهای پنجم تا هفتم آذر ۱۳۵۹ انجام شد و در پایان آن ناوچهٔ ییکان، هدف اصابت موشک دشمن قرار گرفت و شماری از رزمندگان دریادل به شهادت رسیدند، روز هفتم آذر در تقویم ایران با نام روز نیروی دریایی ثبت شده است.

کالیفرنیا در رشته الکترونیک، دکتری گرفت. دکتر چمران در تداوم مبارزه خود انجمن اسلامی دانشجویان آمریکا را بنیانگذاری کرد و به کمک امام موسی صدر رهبر شیعیان لبنان، جمعیت محرومین و شاخه نظامی جنبش امل را تأسیس کرد و به مقابله با رژیم صهیونیستی پرداخت. دکتر چمران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی به وطن بازگشت و نماینده مردم تهران در مجلس شورای اسلامی شد. او کمی بعد به مقام وزیر دفاع رسید و با شروع جنگ تحمیلی با سازماندهی ستاد جنگ‌های نامنظم، در جلوگیری از پیشروی نیروهای عراقی در خوزستان نقش مؤثری داشت. دکتر چمران سرانجام در ۳۱ خرداد ۱۳۶۰ در جبهه دهلاویه به شهادت رسید.

رهبری امام خمینی (ره) در دوران دفاع مقدس

پس از عزل بنی صدر از فرماندهی کل قوا، امام خمینی خود فرماندهی کل قوا را برعهده گرفت. ویژگی مهم فرماندهی ایشان در آن مقطع زمانی، تحقیر دشمن و ترغیب و تشویق مردم و مسئولان به مقابله با نیروهای متجاوز بود. امام با تمسک به مفاهیم جهاد و شهادت و یادآوری حماسه عاشورا، میدان نبرد را به صحنه نمایش رشادت و شجاعت جوانان ایرانی تبدیل کرد. در نتیجه هدایت و رهبری حضرت امام، جلوه‌های زیبایی از ایثار و فداکاری در راه دین و میهن به نمایش گذاشته شد. امام خمینی شهادت طلبی جوانان را نشانه‌ای از عنایت خداوند بزرگ دانسته و با اشاره به انحطاط اخلاقی دوران پهلوی، فرمودند: « جوان‌هایی که می‌رفت به کلی از دست اسلام و مسلمین بروند، خداوند به ما برگرداند و آنها را ... [چنان] متعهد کرد که الان برای شهادت داوطلب می‌روند و در جبهه‌ها در حال جنگ تکبیر می‌گویند و نماز می‌خوانند و در شب‌ها با خدا مناجات می‌کنند».^۱

شور و صلابت در دفاع از میهن اسلامی

رهبری حضرت امام (ره) در زمان جنگ

آثار و نتایج زیر را به همراه داشت:

- تبعیت کامل مردم و مسئولان از فرامین امام در روند جنگ
- تقویت انگیزه‌های جهادی و روحیه شهادت طلبی در میان جوانان ایرانی
- تقویت روحیه فرماندهان و سایر رزمندگان
- اولویت یافتن مسئله جنگ برای مردم

و مسئولان

۱- صحیفه نور، ج ۱۷، ص ۳۶۹.

آزاد سازی سرزمین های اشغالی توسط رزمندگان ایرانی

پس از آن که با حضور مردم در صحنه، فتنه و آشوب های ضد انقلاب (بنی صدر، مجاهدین خلق و سایر گروهک های ضد انقلاب) در سال ۱۳۶۰ ش. فرونشاند شد و اوضاع سیاسی کشور ثبات و آرامش یافت، رزمندگان ایرانی با توکل بر خداوند و تکیه بر ایمان، عزم خود را برای بیرون راندن دشمن متجاوز از خاک میهن جزم کردند.

امام خمینی به عنوان فرمانده کل قوا، ابتدا فرمان شکستن محاصره آبادان را صادر کرد؛ نیروهای ارتشی به همراه رزمندگان سپاهی و بسیجی، با یک عملیات برق آسا، آبادان را از محاصره نیروهای متجاوز صدام نجات دادند.^۱ دلاور مردان ایران زمین سپس در چندین رشته عملیات غرور آفرین که مهم ترین آنها فتح المبین^۲ و بیت المقدس^۳ بودند، صدها کیلومتر مربع از خاک ایران را از اشغال ارتش بعثی آزاد کردند. اوج حماسه شجاعت و رشادت ملت ایران در دوران دفاع مقدس، روز سوم خرداد ۱۳۶۱ در عملیات بیت المقدس تجلی یافت. روزی که رزمندگان ایران با درایت و شجاعت خود خرمشهر عزیز را از اشغال دشمنی که بر روی دیوار خرابه های آن نوشته بود «ما آمده ایم تا بمانیم»، آزاد کردند.

خرمشهر پس از آزادی از اسارت دشمن

۱- عملیات تا من الاثمه در تاریخ ۴ مهر ۱۳۶۰

۲- فروردین ۱۳۶۱

۳- اردیبهشت و خرداد ۱۳۶۱

رهایی خرمشهر علاوه بر تقویت وحدت ملی در داخل کشور، ابتکار عمل را در جنگ به ایران داد. پس از فتح خرمشهر، جنگ وارد مرحله تازه‌ای شد. از یک سو موفقیت‌های نظامی رزمندگان ایرانی ادامه یافت و از سوی دیگر حامیان خارجی صدام برای جلوگیری از سقوط حکومت او، انواع تجهیزات نظامی پیشرفته و سلاح‌های میکروبی و شیمیایی را در اختیار وی گذاشتند. نیروهای متجاوز که مکرر در جبهه از رزمندگان اسلام شکست می‌خوردند، بیشتر از گذشته مناطق مسکونی و مردم غیرنظامی را با هواپیما و موشک مورد هدف قرار می‌دادند.

نقش مردم در هشت سال دفاع مقدس

نقش مردم انقلابی ایران در طول هشت سال دفاع مقدس در دو زمینه قابل بررسی است:

- ۱- حضور مستقیم در خط مقدم جبهه و نبرد با دشمن متجاوز
- ۲- مشارکت در تأمین بخشی از هزینه‌های مادی جنگ از طریق کمک‌های داوطلبانه، به خصوص تهیه و تدارک پوشاک و خوراک برای رزمندگان

بیر و جوان بسیجی مصمم در دفاع از ایران زمین

بیشترین حضور مردمی در صحنه‌های نبرد در قالب نیروهای بسیجی و جهاد سازندگی انجام می‌گرفت. نیروهای مردمی در کنار دیگر نیروهای نظامی کمک فراوانی در پیشبرد جنگ و کسب پیروزی در نبردهای زمینی داشتند.

زنان ایرانی نیز نقش بسیار مهمی در هشت سال دفاع مقدس برعهده گرفتند و کمک فراوانی به پیشبرد و موفقیت

عملیات‌های رزمندگان کردند. مهم‌ترین این خدمات عبارت بودند از:

- حضور مستقیم در خط مقدم جبهه در سال‌های اول جنگ
- تشویق فرزندان، برادران و همسران خویش برای حضور در جبهه
- تهیه مواد غذایی و مایحتاج رزمندگان
- امدادگری و پرستاری رزمندگان مجروح از خط مقدم نبرد تا بیمارستان‌ها
- پاسداری از حریم خانواده و تربیت فرزندان در غیاب همسران رزمنده

پایان جنگ

هنگامی که ارتش صدام در آستانه شکست حتمی قرار گرفت، آمریکا و سایر کشورهای غربی با اعزام چندین ناو جنگی به طور آشکار در کنار نیروهای بعثی، وارد جنگ با رزمندگان ایرانی شدند. بندر فاو عراق که در عملیات والفجر ۸ به تصرف رزمندگان اسلام درآمده بود، با دخالت آمریکا و بمباران وسیع شیمیایی تخلیه شد.^۱ همچنین ناو آمریکایی، هواپیمای مسافری ایران را بر فراز خلیج فارس مورد هدف قرار داد که در جریان آن نزدیک به سیصد مسافر بی گناه و بی دفاع، مظلومانه به شهادت رسیدند و فرمانده آن ناو به پاس این جنایت از کاخ سفید مدال افتخار گرفت.

شورای امنیت سازمان ملل متحد نیز قطعنامه ۵۹۸ را تصویب کرد که برای نخستین بار پس از شروع جنگ تحمیلی، به دو خواسته ایران یعنی عقب نشینی به مرزهای بین‌المللی و تعیین متجاوز، توجه کرده بود. سرانجام فرمانده کل قوا پس از مشورت با فرماندهان نظامی و مسئولان کشور، قطعنامه ۵۹۸ را پذیرفت^۲ و اندکی بعد آتش بس برقرار شد. پس از دو سال مذاکره میان وزرای خارجه ایران و عراق، صدام رئیس رژیم بعثی، طی نامه‌ای به رئیس جمهور وقت ایران حجت‌الاسلام والمسلمین علی اکبر هاشمی رفسنجانی، قرارداد الجزایر را بار دیگر به رسمیت شناخت. پس از آن، آزادگان عزیز با استقبال گرم مردم ایران به آغوش میهن اسلامی بازگشتند.

در سال ۱۳۷۰ ش. نیز سازمان ملل متحد رسماً، صدام رئیس رژیم بعثی عراق را به عنوان متجاوز و آغازکننده جنگ معرفی کرد. به این ترتیب جنگ هشت ساله‌ای که صدام به منظور سرنگونی جمهوری اسلامی آغاز کرده بود، با شکست مفتضحانه خود او به پایان رسید.

بازگشت آزادگان به میهن اسلامی

شماره از امیران شهید				شماره از سرداران شهید					
تاریخ و محل شهادت	مسئولیت در جنگ	تاریخ و محل تولد	نام و نام خانوادگی	ردیف	تاریخ و محل شهادت	مسئولیت در جنگ	تاریخ و محل تولد	نام و نام خانوادگی	ردیف
۱۳۶۴. شمال غرب	فرمانده لشکر ۲۳ مخصوص	۱۳۱۵. تهران	حسن آیتنسان	۱	۱۳۶۲. فکه	جانبین فرمانده نیروی زمینی سپاه	۱۳۴۴. تهران	حسن باقری	۱
۱۳۶۶. مأموریت هوایی	معاون عملیات نیروی هوایی ارتش	۱۳۹۱. قزوین	عباس بابایی	۲	۱۳۶۳. جزیره مجنون	فرمانده لشکر ۳۱ عاشورا	۱۳۳۳. میاندرآب	مهدی باقری	۲
۱۳۶۱. مأموریت هوایی	معاون عملیات پایگاه سوم شکاری ارتش	۱۳۲۹. شیراز	عباس دوران	۳	۱۳۶۲. مهاباد	فرمانده قرارگاه سیدالشهدا	۱۳۳۳. بروجرد	محمد بروجرودی	۳
۱۳۶۰. بازی دراز	خلبان هوایروز ارتش	۱۳۴۴. تنگابن	علی اکبر شیرودی	۴	۱۳۶۰. سانحه هوایی	فرمانده سپاه خرمشهر	۱۳۳۳. خرمشهر	محمدعلی جهان آرا	۴
۱۳۷۸. تهران	فرمانده نیروی زمینی ارتش	۱۳۲۳. درگز	علی صیاد شیرازی	۵	۱۳۶۵. شلمچه	فرمانده لشکر ۱۴ امام حسین (ع)	۱۳۳۶. اصفهان	حاج حسین خرازی	۵
۱۳۶۰. سانحه هوایی	فرمانده نیروی هوایی ارتش	۱۳۱۷. تبریز	جواد فکوری	۶	۱۳۶۳. باخران	فرمانده لشکر ۱۷ علی بن ابیطالب (ع)	۱۳۲۸. تهران	مهدی زین الدین	۶
۱۳۶۰. سانحه هوایی	رئیس ستاد مشترک ارتش	۱۳۱۰. طالقان	ولی الله فلاحی	۷	۱۳۶۵. پیرانشهر	فرمانده لشکر ویژه شهدا	۱۳۴۰. مشهد	محمود کاوه	۷
۱۳۵۹. میک	خلبان هوایروز ارتش	۱۳۲۲. فیروزکوه	احمد کشوری	۸	۱۳۶۰. سانحه هوایی	قائم مقام سپاه	۱۳۲۵. قوچان	یوسف کلاهدوز	۸
۱۳۶۴. سانحه	فرمانده لشکر ۹۲ زرهی اهواز	۱۳۰۸. آمل	مسعود منفرد نیایکی	۹	۱۳۶۷. جزیره مجنون	فرمانده قرارگاه نصرت	۱۳۴۰. اهواز	علی هاشمی	۹
۱۳۶۰. سانحه هوایی	وزیر دفاع	۱۳۱۷. اترلق	موسی نامجو	۱۰	۱۳۶۲. جزیره مجنون	فرمانده لشکر ۲۷ محمد رسول الله (ص)	۱۳۳۱. شهرضا	حاج ابراهیم همت	۱۰

عملیات مرصاد

گروهک مجاهدین خلق (منافقین) در طول هشت سال دفاع مقدس از هیچ اقدامی علیه کشور و ملت ایران خودداری نکرد. این گروهک در آغاز جنگ، علاوه بر ترور شماری از مسئولان و مردم عادی، موجب ایجاد فتنه و آشوب‌های بسیاری در داخل کشور شد که دشمن متجاوز نهایت استفاده را از آن برد. مجاهدین خلق همچنین از طریق جاسوسی، اطلاعات نظامی و تسلیحاتی نیروهای ایرانی را برای عراقی‌ها ارسال می‌کردند. در نهایت نیز به صدام پیوستند و در کنار نیروهای بعثی، عملیات‌های نظامی و خرابکارانه زیادی را علیه مردم ایران و عراق انجام دادند.

به دنبال پذیرش قطعنامه ۵۹۸ توسط ایران، منافقین که این کار را نشانه ضعف و ناتوانی نظامی و سیاسی ایران قلمداد می‌کردند، به کمک نیروهای بعثی تهاجم گسترده‌ای را علیه ایران آغاز کردند و از سمت غرب وارد خاک ما شدند، اما رزمندگان ایرانی در عملیاتی برق‌آسا با عنوان مرصاد (کمینگاه)، در حدفاصل شهرهای اسلام‌آباد و کرمانشاه، چنان شکست سنگینی بر آنان وارد آوردند که بسیاری از آنان به هلاکت رسیدند و تعدادی نیز اسیر شدند.

بیشتر بدانیم

پسر ایران

«نورالدین پسر ایران» عنوان کتابی بسیار خواندنی و جذاب در شرح خاطرات رزمنده و جانبازی شجاع از خطه دلاورخیز آذربایجان است. راوی کتاب سیدنورالدین عافی فرزند سیدحسین است که در سال ۱۳۴۳ در خانواده‌ای متدین در یکی از روستاهای نزدیک تبریز به نام خلیجان دیده به جهان گشود. سیدنورالدین دوره تحصیلی ابتدایی را در زادگاهش به پایان برد و مشغول کار شد. وی در جریان انقلاب اسلامی همگام با ملت ایران در راهپیمایی‌ها حضوری فعال داشت. هنوز سه ماه بیشتر از شروع جنگ تحمیلی نگذشته

بود که سید شازده ساله همانند بسیاری از نوجوانان ایران اسلامی، با هزاران زحمت رضایت والدین و مسئولان اعزام نیرو را برای عزیمت به جبهه جلب کرد و لباس رزم پوشید. این رزمنده شوخ طبع و خوش بیان تبریزی که به بمب خنده رزمندگان معروف بود تا پایان جنگ، هرگز نتوانست از جبهه و جهاد دل ببرد؛ سید نورالدین قریب ۸۰ ماه از دوران دفاع مقدس را با عشق به اسلام، انقلاب، امام و ایران در خطوط مقدم جبهه از مهاباد تا اروندرود به دفاع از دین و میهن پرداخت و در عملیات‌های بسیاری شرکت کرد. وی در طول این مدت، شاهد و ناظر شهادت برادر، دوستان و شمار زیادی از هم‌زمانش بود؛ خود او نیز بارها مجروح شد و تا سرحد شهادت پیش رفت^۱. به قول خودش: «تقدیر من صبر بر همه دردها بود، درد زخم‌های تنم و درد جاماندن از شهدا»^۲. این سید بسیجی هیچ‌گاه دوره درمانش را در بیمارستان و یا منزل نمی‌گذراند و با بدنی سراپا زخمی که حتی قیافه‌اش را به هم ریخته بود، لحظه‌ای در بازگشت به جایی که «احساس می‌کرد به خدا نزدیک‌تر است» درنگ نمی‌کرد. از این‌رو، در برابر اصرار مادر برای درمان، می‌گفت:

«حاج خانوم، من اگر این‌جا (منظور منزل) بمونم، شکمم هیچ‌وقت خوب نمی‌شه، اما اگر اون‌جا (منظور جبهه) برم اول روحیه‌ام خوب می‌شه. بعدشم این زخم جمع و جور می‌شه»^۳. کتاب نورالدین پسر ایران، روایت دلکش و در عین حال صریح یک رزمنده معمولی، اما جسور و شلوغ است که ۸ سال در متن جنگ زیسته است؛ روایتی که با زیبایی هرچه تمام‌تر، صحنه‌های تکان‌دهنده کربلای جبهه‌ها و لحظه‌های ایثار، از خودگذشتگی و عصاره همه فضیلت‌ها یعنی شهادت مردان خدا را به خوبی روایت می‌کند و چشمه‌ای از دریای جوشان ایمان، اخلاص، عشق و معرفت بسیجیان را نشان می‌دهد. خاطرات سید نورالدین عافی، صرفاً شرح خاطرات یک رزمنده بسیجی از یک گوشه ایران نیست، بلکه به تمام معنا، بیانگر ویژگی و خصایص «فرزند ایران بودن نورالدین» است.

کتاب نورالدین پسر ایران، به قلم معصومه سپهری در سال ۱۳۹۰ توسط انتشارات سوره مهر منتشر و در کمتر از یک سال چندین مرتبه تجدید چاپ شده است.

۱- اخیراً (آبان ۱۳۹۱) سی و ششمین جراحی بر روی بدن او انجام شد.

۲- همان‌جا ص ۱۴۸.

۳- نورالدین پسر ایران، ص ۱۲۷.

- ۱- انگیزه و اهداف صدام از تحمیل جنگ به ایران چه بود؟
- ۲- مجامع بین‌المللی در برابر تهاجم و تجاوز ارتش صدام به خاک ایران چه واکنشی نشان دادند؟
- ۳- امام خمینی (ره) در مقام فرماندهی کل قوا چه تأثیری بر روند جنگ تحمیلی داشت؟
- ۴- نقش مردم ایران را در دوران دفاع مقدس در سه سطر توضیح دهید.

- ۱- خاطرات یکی از رزمندگان دوران مقدس را گردآوری و برای همکلاسی‌های خود ارائه کنید.
- ۲- دربارهٔ زندگی و شهادت یکی از شهدای محلهٔ خود تحقیقی انجام دهید.

فهرست کتاب‌های مناسب و مرتبط با محتوای کتاب

عنوان کتاب	مؤلف	ناشر و تاریخ نشر
۱- پایی که جا ماند (یادداشت‌های روزانه سیدناصر حسینی پور از زندان‌های مخفی عراق)	سیدناصر حسینی پور	سوره مهر، ۱۳۹۱
۲- چلچراغ: آقا بزرگ تهرانی	فریدون حیدری ملک‌میان	مدرسه، ۱۳۸۸
۳- چلچراغ: شهید مهدی عراقی	شاهین رهنما	مدرسه، ۱۳۸۸
۴- چلچراغ: علامه امینی	محدثه گودرزینیا	مدرسه، ۱۳۸۸
۵- چهره‌های درخشان: نسیم شمال	شهربانو صارمی	مدرسه، ۱۳۸۸
۶- چلچراغ: میرزا جواد آقا تبریزی	بتول زرکنده	مدرسه، ۱۳۸۸
۷- دا: خاطرات سیده زهرا حسینی	سیده اعظم حسینی	سوره مهر، ۱۳۸۷
۸- نورالدین بسر ایران (خاطرات سیدنورالدین عافی)	معصومه سپهری	سوره مهر، ۱۳۹۰

فهرست منابع و مآخذ*

- ۱- استوری، جورج؛ تاریخ معاصر ژاپن، فیروزه مهاجر، تهران، پایروس، ۱۳۶۷.
- ۲- اسنایدر، لوئیس؛ جهان در قرن بیستم، محمد ابراهیم آیتی، تهران، فرانکلین، ۱۳۴۲.
- ۳- اصفهانیان، داود؛ تحولات اروپا در عصر رنسانس، تبریز، دانشگاه تبریز، ۱۳۷۵.
- ۴- بارنزوا-ج-بکر، اچ. ای؛ تاریخ اندیشه اجتماعی، جواد یوسفیان و علی اصغر مجیدی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۴.
- ۵- باومن، جان؛ تاریخ روزشمار قرن بیستم، یحیی افتخارزاده، تهران، هیرمند، ۱۳۷۷.
- ۶- پالمر، رابرت روزول؛ تاریخ جهان نو، ج۲، ابوالقاسم طاهری، تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۹.
- ۷- جاسمی، محمود و بهرام؛ فرهنگ علوم سیاسی، تهران، گوتنبرگ، ۱۳۵۸.
- ۸- حقی، اسماعیل؛ تاریخ عثمانی، ج ۱-۳، ایرج نوبخت، تهران، کیهان، ۱۳۷۰.
- ۹- حکیمی، محمود؛ نگاهی به تاریخ معاصر جهان یا بحران‌های عصر ما، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۷.
- ۱۰- خیراندیش، عبدالرسول؛ تاریخ جهان (دورهٔ کاردانی تربیت معلم)، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی، ۱۳۷۶.
- ۱۱- خیراندیش، عبدالرسول؛ تاریخ کشورهای اسلامی (دورهٔ کاردانی تربیت معلم)، تهران، شرکت چاپ و نشر ایران، ۱۳۷۰.
- ۱۲- دورانت، ویلیام جیمز؛ تاریخ تمدن، ج ۶-۱۱، گروه مترجمان، تهران، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۷۰.
- ۱۳- دولاندن، شارل؛ تاریخ جهانی، جلد دوم، احمد بهمنش، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۸.
- ۱۴- راسل، برتراند؛ تاریخ فلسفه غرب، نجف دریابندری، تهران، پرواز، ۱۳۶۵.
- ۱۵- روسو، بی.یر؛ تاریخ صنایع و اختراعات، حسن صفاری، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۸.
- ۱۶- رونون، بی.یر؛ بحران‌های قرن بیستم، ج ۱-۲، احمد میرفندرسکی، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۵۷.
- ۱۷- شوئل، فرانک ال؛ آمریکا چگونه آمریکا شد، ابراهیم صدقیانی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۸.
- ۱۸- عنایت، حمید؛ بنیاد فلسفه سیاسی در غرب، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۶.
- ۱۹- عنایت، حمید؛ سیری در اندیشه سیاسی غرب، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۸.
- ۲۰- فوتن، آندره؛ تاریخ جنگ سرد، عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران، نشر نو، ۱۳۶۴.

* ذکر این منابع به معنای تأیید همهٔ مطالب آنها نیست.

- ۲۱- فوتن، آندره؛ یک بستر و دو رؤیا (تاریخ تنش‌زدایی)، عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران، نشر نو، ۱۳۶۲.
- ۲۲- کاسمینسکی، یوگنی آلکسیویچ؛ تاریخ قرون وسطی، صادق انصاری و باقر مؤمنی، تهران، اندیشه، ۱۳۵۴.
- ۲۳- لوکاس، هنری؛ تاریخ تمدن، جلد دوم: از نوزایی تا سده ما، عبدالحسین آذرنگ، تهران، کیهان، ۱۳۷۶.
- ۲۴- لینچافسکی، ژرژ؛ تاریخ خاورمیانه، هادی جزایری، تهران، اقبال، ۱۳۳۷.
- ۲۵- ماله، آلبر؛ تاریخ قرن هیجدهم (انقلاب فرانسه و امپراتوری ناپلئون)، رشید یاسمی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۷.
- ۲۶- مک ایودی، کالین؛ رویدادنگاری تاریخ جهان، حسن افشار، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۰.
- ۲۷- موروا، آندره؛ تاریخ آمریکا از پیدایش تا جنگ جهانی دوم، نجفقلی معزی، تهران، اقبال، ۱۳۴۰.
- ۲۸- میرفندرسکی، احمد؛ جنگ سرد، تهران، ۱۳۵۰.
- ۲۹- نخجوان، محمد (امیر موثق)؛ تاریخ جنگ جهانی اول، تهران، ۱۳۱۴.
- ۳۰- نخجوان، محمد (امیر موثق)؛ تاریخ جنگ جهانی دوم، تهران، علمی، ۱۳۴۱.
- ۳۱- نهرو، جواهر لعل؛ کشف ۱ هند، ۲ جلد، محمود تفضلی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۵.
- ۳۲- نهرو، جواهر لعل؛ نگاهی به تاریخ جهان، ۳ جلد، محمود تفضلی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۱.
- ۳۳- وکیل، محمدصالح؛ تاریخ هندوستان از قرن هیجدهم تا آغاز استقلال، ۱۳۵۲.
- ۳۴- ولز، هربرت جرج؛ کلیات تاریخ، ۲ جلد، مسعود رجب‌نیا، تهران، سروش، ۱۳۶۶.
- 35 – Europa year book 1999.
- 36 – International webster, 1996.
- 37 – Time and News week, June 2001.
- ۳۸- آبراهامیان، یرواند؛ ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، تهران، نشر نی، ۱۳۷۷.
- ۳۹- آصف (رستم‌الحکما)، محمد هاشم، رستم‌التواریخ، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۸۸.
- ۴۰- آبرون‌ساید، سرادموند؛ خاطرات و سفرنامه ژنرال آبرون‌ساید، ترجمه بهروز قزوینی، تهران، آینه، ۱۳۶۱.
- ۴۱- آیین انقلاب اسلامی (گزیده‌ای از اندیشه و آراء امام خمینی)، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۱.
- ۴۲- اتحادیه، منصوره؛ پیدایش و تحول احزاب سیاسی مشروطیت، تهران، نشر گستره، ۱۳۶۱.
- ۴۳- اسناد فراماسونری در ایران، ۲ جلد، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۸۰.
- ۴۴- اقبال آشتیانی، عباس؛ میرزا تقی‌خان امیرکبیر، به کوشش ایرج افشار، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۰.
- ۴۵- اعتماد السلطنه، محمدحسن خان؛ روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه، به کوشش ایرج افشار، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۴۵.

- ۴۶-، صدرالتواریخ یا تاریخ صدور قاجار، تصحیح و تحشیه محمد مشیری، تهران، انتشارات روزبهان، ۱۳۵۷.
- ۴۷- الگار، حامد؛ دین و دولت در ایران (نقش علما در دوره قاجار)، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران، انتشارات توس، ۱۳۵۶.
- ۴۸- امام خمینی(ره)؛ استعمار و ابرقدرت‌ها (از بیانات و اعلامیه‌های امام خمینی از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۶۱)، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۲.
- ۴۹-، سلطنت و تاریخ ایران (از بیانات و اعلامیه‌های امام خمینی از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۶۱)، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۲.
- ۵۰-، صحیفه انقلاب (وصیت‌نامه سیاسی - الهی رهبر کبیر انقلاب اسلامی و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران)، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸.
- ۵۱- صحیفه نور: مجموعه رهنمودهای امام خمینی (ره)، تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- ۵۲-، کشف اسرار، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.
- ۵۳-، کوثر (مجموعه سخنرانی‌های امام خمینی همراه با شرح وقایع انقلاب اسلامی)، جلد ۱-۳، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۴-۱۳۷۱.
- ۵۴-، ولایت فقیه (حکومت اسلامی)، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۷.
- ۵۵- امین‌الدوله، میرزا علی‌خان؛ خاطرات سیاسی امین‌الدوله، به کوشش حافظ فرمانفرمایان، تهران، کتاب‌های ایران، ۱۳۴۱.
- ۵۶- انصاری، حمید؛ مهاجر قبیله ایمان (زندگی‌نامه یادگار امام، حضرت حجت‌الاسلام والمسلمین حاج سید احمد خمینی)، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ پنجم، ۱۳۸۳.
- ۵۷- اوری، بیترو؛ تاریخ معاصر ایران، ۳ جلد، ترجمه محمدرفیعی مهرآبادی، تهران، عطایی، ۱۳۶۹.
- ۵۸- اولیویه، سفرنامه اولیویه، ترجمه صمد طاهر میرزا، تصحیح و حواشی غلامرضا وهرام، اطلاعات، ۱۳۷۱.
- ۵۹- بامداد، مهدی؛ شرح حال رجال ایران در قرون ۱۲، ۱۳ و ۱۴ هجری، تهران، انتشارات زوار، ۱۳۴۷.
- ۶۰- بصیرت‌منش، حمید؛ نقش علما در دوره رضاشاه، تهران، مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۷۷.
- ۶۱- بیل، جیمز ولویس، و ویلیام راجر؛ مصدق، نفت و ناسیونالیسم، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی و کاوه بیات، تهران، نشر نو، چاپ دوم، ۱۳۶۸.
- ۶۲- بهار، محمدتقی (ملک الشعراء)؛ تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران، ۲ جلد، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۷ و ۱۳۶۳.
- ۶۳- پارسونز، آنتونی (سفیر انگلیس در ایران قبل از انقلاب اسلامی)؛ غرور و سقوط، ترجمه منوچهر راستین، تهران، انتشارات هفته، ۱۳۶۳.

- ۶۴- ترکمان، محمد؛ اسنادی دربارهٔ هجوم انگلیس و روس به ایران (۱۲۸۷ تا ۱۲۹۱ ه.ش)، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۷۰.
- ۶۵- تیمرن، کنت. آر؛ سوداگری مرگ (ناگفته‌های جنگ ایران و عراق)، ترجمهٔ احمد تدین، مؤسسهٔ خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۳.
- ۶۶- تیموری، ابراهیم؛ عصر بی‌خبری یا تاریخ امتیازات در ایران، تهران، انتشارات اقبال، ۱۳۳۲.
- ۶۷- جامی؛ گذشته چراغ راه آینده است (تاریخ ایران در فاصلهٔ دو کودتا ۱۳۳۲-۱۲۹۹)، تهران، انتشارات ققنوس، ۱۳۶۷.
- ۶۸- جوردن، همیلتون؛ بحران، تهران، کتاب‌سرا، ۱۳۶۲، (بدون ذکر نام مترجم).
- ۶۹- حائری، عبدالهادی؛ تشیع و مشروطیت در ایران (و نقش ایرانیان مقیم عراق)، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۴.
- ۷۰-، نخستین رویارویی‌های اندیشه‌گران مسلمان بادو رویه تمدن بورژوازی غرب، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۷.
- ۷۱- حدیث بیداری (زندگی‌نامهٔ آرمانی، علمی و سیاسی امام خمینی)، تهران، مؤسسهٔ تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ بیست و سوم، ۱۳۸۱.
- ۷۲- حلبی، علی‌اصغر؛ زندگی و سفرهای سیدجمال‌الدین اسدآبادی، تهران، انتشارات زوار، ۱۳۵۶.
- ۷۳- درودیان، محمد؛ آغاز تا پایان (سیری در جنگ ایران و عراق)، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۷۹.
- ۷۴- دولت‌آبادی، یحیی؛ تاریخ معاصر ایران یا حیات یحیی، ۴ جلد، تهران، انتشارات ابن‌سینا، ۱۳۳۶-۱۳۲۸.
- ۷۵- ذوقی، ایرج؛ تاریخ روابط سیاسی ایران و قدرت‌های بزرگ، تهران، باژنگ، ۱۳۶۸.
- ۷۶- راجی، پرویز؛ خدمتگزار تخت طاووس، ترجمهٔ ح. الف، مهران، تهران، انتشارات اطلاعات، ۱۳۶۴.
- ۷۷- رحیم‌زاده صفوی، اسرار سقوط احمدشاه، به کوشش بهمن دهگان، فردوسی، ۱۳۶۲.
- ۷۸- رضوانی، محمداسماعیل؛ انقلاب مشروطیت ایران، تهران، انتشارات ابن‌سینا، فرانکلین، ۱۳۴۵.
- ۷۹- روحانی، سیدحمید؛ بررسی و تحلیلی از نهضت امام خمینی، جلد ۱ و ۲، تهران، واحد فرهنگی بنیاد شهید، ۱۳۶۱ و ۱۳۶۴.
- ۸۰-، نهضت امام خمینی، ۲ جلد، تهران، واحد فرهنگی بنیاد شهید، ۱۳۶۴.
- ۸۱- روحانی، فؤاد؛ تاریخ ملی شدن صنعت نفت ایران، تهران، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی، چاپ دوم، ۱۳۵۳.
- ۸۲- زرگری نژاد، غلامحسین؛ رسائل مشروطیت (۱۸ رساله و لایحه دربارهٔ مشروطیت)، تهران، انتشارات کویر، ۱۳۷۴.
- ۸۳- شریف کاشانی، محمد مهدی؛ واقعات اتفاقیه در روزگار، به کوشش منصوره اتحادیه و سیروس سعدوندیان، تهران، نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۲.
- ۸۴- سمیعی، علی؛ کارنامه توصیفی عملیات‌های هشت سال دفاع مقدس، نسل کوثر، چاپ سوم، ۱۳۸۲.

- ۸۵ - سیمونچ، ای. او؛ خاطرات وزیر مختار از عهدنامه ترکمانچای تا جنگ هرات، ترجمه یحیی آرین پور، تهران، نشر پیام، ۱۳۵۳.
- ۸۶ - شمیم، علی اصغر؛ ایران در دوره سلطنت قاجار، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۲.
- ۸۷ - شوستر، مورگان؛ اختناق ایران، ترجمه ابوالحسن موسوی شوشتری، تهران، انتشارات صفی علیشاه، ۱۳۵۱.
- ۸۸ - صالحی، نصرالله؛ اسنادی از روند انعقاد عهدنامه دوم ارزنة الروم (۱۲۶۴-۱۲۵۸ ق.)، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، تهران ۱۳۷۷.
- ۸۹ - طباطبایی مجد، غلامرضا؛ معاهدات و قراردادهای تاریخی در دوره قاجاریه، تهران، بنیاد موقوفات افشار، ۱۳۷۳.
- ۹۰ - طلوعی، محمود؛ فرهنگ جامع سیاسی، نشر علم و انتشارات سخن، چاپ اول، ۱۳۷۲.
- ۹۱ - عیسوی، چارلز؛ تاریخ اقتصادی ایران (عصر قاجار: ۱۳۳۲-۱۲۱۵ ه.ق.)، ترجمه یعقوب آژند، تهران، نشر گستره، ۱۳۶۱.
- ۹۲ - غفاری، ابوالحسن؛ تاریخ روابط ایران و فرانسه، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۸.
- ۹۳ - غنی، سیروس؛ برآمدن رضاخان و برافتادن قاجار و نقش انگلیسی ها، ترجمه حسن کامشاد، تهران، نیلوفر، چاپ سوم، ۱۳۸۰.
- ۹۴ - فخرایی، ابراهیم؛ سردار جنگل، تهران، انتشارات جاویدان، ۱۳۵۴.
- ۹۵ - فراشبندی، علیمراد؛ جنوب ایران در مبارزات ضد استعماری، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۵.
- ۹۶ - فردوست، حسین؛ ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، تهران، مؤسسه اطلاعات، ۱۳۶۹.
- ۹۷ - فصل نامه تخصصی تاریخ معاصر ایران، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، شماره های مختلف.
- ۹۸ - فلاح نژاد، علی؛ مناسبات ایران و اسرائیل در دوره پهلوی دوم، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۱.
- ۹۹ - فلور، ویلم؛ جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار، ترجمه ابوالقاسم سری، ۲ جلد، تهران، انتشارات توس، ۱۳۶۶.
- ۱۰۰ - فوران، جان؛ تاریخ تحولات اجتماعی ایران، ترجمه احمد تدین، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۷.
- ۱۰۱ - قاجار، علی؛ داستان قاجار، ترجمه نادعلی همدانی، تهران، نشر سیمرخ، ۱۳۷۳.
- ۱۰۲ - قادری، سیدعلی؛ خمینی روح الله (زندگی نامه امام خمینی براساس اسناد و خاطرات و خیال)، جلد ۱، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ سوم، ۱۳۸۲.
- ۱۰۳ - کاتوزیان، محمدعلی؛ اقتصاد سیاسی ایران، ترجمه محمدرضا نفیسی و کامبیز عزیزی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۳.
- ۱۰۴ - کاظم زاده، فیروز؛ روس و انگلیس در ایران (۱۸۶۴ تا ۱۹۱۴ م.)، پژوهشی درباره امپریالیسم، ترجمه منوچهر امیری، تهران، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۷۱.
- ۱۰۵ - لویح شیخ فضل الله نوری، به کوشش هما رضوانی، تهران، نشر تاریخ، ۱۳۷۲.
- ۱۰۶ - محمود، محمود؛ تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس در قرن ۱۹، جلد ۱، اقبال، چاپ چهارم.

- ۱۰۷- محمدی، منوچهر؛ تحلیلی بر انقلاب اسلامی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۵.
- ۱۰۸- مدرسی، علی؛ مدرس شهید نابغه ملی ایران، اصفهان، بنیاد فرهنگی و انتشاراتی بدر، ۱۳۵۸.
- ۱۰۹- مدنی، سیدجلال‌الدین؛ تاریخ سیاسی معاصر ایران، ۲ جلد، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۱ و ۱۳۶۲.
- ۱۱۰- مرادی نیا، محمدجواد؛ خاطرات آیت‌الله پسندیده، تهران، حدیث، ۱۳۷۴.
- ۱۱۱- مرسلوند، حسن؛ زندگی‌نامه رجال و مشاهیر ایران، ۴ جلد، تهران، نشر الهام، ۱۳۶۹ به بعد.
- ۱۱۲- مرکز فرهنگی سپاه؛ کارنامه عملیات سپاهیان اسلام در هشت سال دفاع مقدس، تهران، مرکز فرهنگی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۵۷.
- ۱۱۳- مستوفی، عبدالله؛ شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجار، ۳ جلد، تهران، انتشارات زوار، ۱۳۴۳.
- ۱۱۴- موسوی بجنوردی، سیدکاظم؛ مسی به رنگ شفق، سرگذشت و خاطرات سیدکاظم موسوی بجنوردی، به اهتمام علی‌اکبر رنجبر کرمانی، تهران، نشر نی، چاپ اول، ۱۳۶۱.
- ۱۱۵- ناظم‌الاسلام کرمانی، محمدبن علی؛ تاریخ بیداری ایرانیان، ۴ جلد، به اهتمام علی‌اکبر سعیدی سیرجانی، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۹-۱۳۴۶.
- ۱۱۶- نجاری راد، تقی؛ همکاری ساواک و موساد، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۱.
- ۱۱۷- نفیسی، سعید؛ تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر، تهران، انتشارات بنیاد، ۱۳۴۴.
- ۱۱۸- نوایی، عبدالحسین؛ ایران و جهان، جلد ۳ (از مشروطیت تا پایان قاجاریه)، تهران، رهنما، ۱۳۷۵.
- ۱۱۹- وحید مازندرانی، غلامعلی؛ قرارداد ۱۹۰۷ روس و انگلیس راجع به ایران، تهران، کتابخانه سقراط، ۱۳۲۸.
- ۱۲۰- وقایع نگار، محمدصادق؛ تاریخ جنگ‌های ایران و روس، بی‌نا، بی‌جا، ۱۳۶۹.
- ۱۲۱- ولی‌قلی بیگ شاملو، قصص الخاقانی، ترجمه سید حسن سادات ناصری، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۵.
- ۱۲۲- هاشمی رفسنجانی، علی‌اکبر؛ امیرکبیر یا قهرمان مبارزه با استعمار، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۳.
- ۱۲۳- _____، دوران مبارزه، ۲ جلد، تهران، دفتر نشر معارف انقلاب، ۱۳۷۶.
- ۱۲۴- هایزر؛ مأموریت مخفی در تهران، ترجمه محمدحسین عادل، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۶۵.
- ۱۲۵- هدایت، مهدی قلی‌خان؛ خاطرات و خطرات توشه‌ای از تاریخ شش پادشاه و گوشه‌ای از دوره زندگی من، کتابفروشی زوار، چاپ سوم، ۱۳۶۱.
- ۱۲۶- _____، گزارش ایران، به اهتمام محمدعلی صوتی، تهران، نشر نقره، ۱۳۶۳.
- ۱۲۷- هوشنگ مهدوی، عبدالرضا، تاریخ روابط خارجی ایران (از ابتدای دوره صفویه تا پایان جنگ جهانی دوم)، تهران، امیرکبیر، ۱۳۹۰.

